

ЩОДО ЗМІСТУ ПРАВОВІДНОСИН З ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ CONTENT OF LEGAL RELATIONS OF THE RETIREMENT PROVISION

Горбатенко О.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії і права
ДВНЗ «Донецький національний
технічний університет»*

Досліджено матеріальний і юридичний зміст пенсійних правовідносин в умовах реформування пенсійної системи, визначено структуру суб'єктивного права, суб'єктивного юридичного обов'язку.

Ключові слова: склад правовідносин, зміст пенсійних правовідносин, суб'єктивне право на пенсійне забезпечення, суб'єктивний юридичний обов'язок.

Исследовано материальное и юридическое содержание пенсионных правоотношений в условиях реформирования пенсионной системы, определена структура субъективного права, субъективной юридической обязанности.

Ключевые слова: состав правоотношений, содержание пенсионных правоотношений, субъективное право на пенсионное обеспечение, субъективная юридическая обязанность.

Study legal content relationships in pension reform pension system, determined the structure of subjective rights and subjective legal obligation.

Key words: structure relationship, pension relationships, the subjective right to a pension, subjective legal obligation.

У зв'язку з проведенням пенсійної реформи в нашій країні конституційне право на соціальне забезпечення зазнало істотних змін. Відбулася трансформація сутності даного права, а також зміни у зв'язку з цим характеристики соціальних прав та уявлення про соціальну державу. В основі пенсійної системи з'явилися індивідуально-накопичувальні принципи: кожна людина стала самостійно накопичувати особисто собі пенсію у вигляді страхової та накопичувальної частин. Ускладнився механізм пенсійного забезпечення: виникла система суб'єктів і учасників з формування та інвестування коштів пенсійних накопичень, з'явилася можливість отри-

мувати накопичувальну частину пенсії не тільки через Пенсійний фонд України, але й через недержавні пенсійні фонди, можливість наслідування пенсійних накопичень. Тому реалізація права на пенсійне забезпечення як найважливіша характеристика соціальної держави вже не ставиться в залежність від держави. Пенсіонер вправі на законних підставах отримати особисто накопичені кошти пенсії, визначити в заповіті своїх спадкоємців.

Пенсія є одним з основних видів соціального забезпечення непрацездатних громадян. Більш того, проблеми пенсійного забезпечення торкаються й осіб, за яких сплачуються страхові внески до Пенсійного фонду

України, і таким чином зазначені особи накопичують собі кошти майбутніх пенсій.

На сьогоднішній день ми змушені констатувати, що рівень життя переважної більшості громадян України похилого віку не відповідає стандартам цивілізованого сучасного суспільства.

Таким чином, ми бачимо, що зазначені проблеми в теорії й на практиці щодо права на пенсію в процесі проведення пенсійної реформи, соціально-економічних перетворень, що відбуваються на даний час в Україні, є гострими і вельми актуальними.

Конституційне право громадян на пенсійне забезпечення реалізується в пенсійних правовідносинах. Правовідносини з пенсійного забезпечення, як і будь-які суспільні відношення, врегульовані нормами права, що в практичній діяльності проявляється через їх склад, до якого входять суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин і зміст правовідносин.

Пенсійні правовідносини, зокрема їх матеріальний і юридичний зміст, були предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Н.Б.Болотіна [1], С.М.Сивак [2], С.О.Устинов [3], І.О.Гуменюк [4], М.Л.Захаров [5] та ін. Однак стрімкий розвиток законодавства з пенсійного забезпечення потребує подальшого вивчення даного питання.

Метою даної статті є дослідження матеріального й юридичного змісту пенсійних правовідносин в умовах реформування пенсійної системи, визначення структури суб'єктивного права на пенсійне забезпечення, суб'єктивного юридичного обов'язку.

На думку більшості теоретиків права, склад будь-яких правовідносин утворюють суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин і зміст правовідносин, під яким розуміються суб'єктивні права й юридичні обов'язки суб'єктів [6, с. 17-18]. У процесі правового регулювання відносин їх учасники наділяються суб'єктивними правами й обов'язками, які визначають їх поведінку. При цьому необхідно зауважити, що такі права й обов'язки носять кореспондуючий характер, тобто права одного суб'єкта одночасно виступають обов'язками його контрагентів.

Треба погодитись із тим, що правове відношення має матеріальний, вольовий та юридичний зміст [7, с. 395]. Так, С. Братусь відмітив, що змістом правовідношення є не тільки конкретна можливість та конкретна належна поведінка його учасників (права та обов'язки), але й фактична поведінка з її різноманітним змістом (економічним, владно - організаційним, соціально - культурним та іншим), що реалізується відповідно до прав і обов'язків [8, с. 58]. Досить переконливо Р. Халфіна розглядає правовідношення як єдність реального суспільного відношення та його юридичної форми [9, с. 6-7]. Звичайно, питання про «потрійний» зміст правових відносин потребує подальшого вивчення. У всякому разі слід враховувати, що з філософських позицій виділення у правовідношенні матеріального, вольового та юридичного змістів є умовним. Зміст кожного явища єдиний. Точніше було б розглядати ці три аспекти у змісті правовідношення як сторони єдиного змісту.

Матеріальне, або фактичне, складають ті суспільні відносини, які опосередковуються правом; [7, с. 395] вольове – державна воля, втілена в правовій нормі й у правовідношенні, що виникло на її основі, а також вольові акти його учасників; юридичний зміст утворюють суб'єктивні права та обов'язки сторін (суб'єктів) правовідношення.

Юридичний зміст правовідношення становлять права й обов'язки, що кореспондують одне одному. Через них і здійснюється правове регулювання. Суб'єктивне юридичне право – це вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, встановлена юридичними

нормами для задоволення його інтересів і забезпечена державою. Носієм цього права є управомочений.

Суб'єктивне право – визначена правова можливість, яка є багатопланою і має як мінімум чотири елементи [7, с. 396]:

1) можливість позитивної поведінки самого управомоченого, тобто право на владні дії, можливість здійснення самим суб'єктом фактично і юридично значущих дій (наприклад, право подавати позов до суду, відчужувати майно та ін.). О. Скакун називає цю правомочність правовикористанням [10, с. 382]:

2) можливість вимагати відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто право на чужі дії (право виконання) (наприклад, вимагати виплати боргу, передачі майна та ін.);

3) можливість вдатися до державного примусу в разі невиконання протилежною стороною свого обов'язку (правозахист). Це найбільш важлива гарантія виконання визначених обов'язків;

4) можливість користуватися на основі даного права певним соціальним благом.

Інакше кажучи, суб'єктивне право може виступати як право поведінки: право – вимога, право – захист та право – користування. Кожна з цих можливостей виходить на перший план залежно від аспекту реалізації. Але не лише закон, а й обов'язки інших осіб мають забезпечити цю міру поведінки. Інакше це просто дозволеність (яких нескінченна безліч). Кожна з них – це правомочність. І в кожній є свої дрібні складові частини (наприклад, у праві власності – три: володіти, користуватися, розпоряджатися майном) [10, с. 397]. У соціальних правах – їх п'ять. Однак загальна структура суб'єктивного права залишається чотирьохчленною.

Суб'єктивний юридичний обов'язок – це вид і міра належної (або такої, що вимагається) поведінки суб'єкта права, встановлена юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечена державою. Носій її – правозобов'язаний. Структура юридичного обов'язку відповідає структурі суб'єктивного права, але як зворотний бік, що включає чотири види необхідностей:

1) необхідність чинити визначені дії, або утримуватись від них;

2) необхідність для правозобов'язаної особи відрегулювати на зверненні до неї законні вимоги управомоченого;

3) необхідність нести юридичну відповідальність за невиконання цих вимог;

4) необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися благом, право на яке він має.

Треба мати на увазі, що юридичним змістом правовідношення є не самі реальні дії сторін, а лише, відповідно, можливі та належні, тобто передбачені законом. Вони виражають стан зв'язаності. Суб'єктивні права й обов'язки знаходяться в тісному взаємозв'язку, є взаємозалежними, обумовленими один одним.

Зміст пенсійного правовідношення – це комплекс прав та обов'язків його суб'єктів, встановлених законодавством про соціальне забезпечення. У загальній теорії права прийнято зміст правовідносин розкривати через обов'язки його суб'єктів, маючи на увазі, що їм відповідають права іншого суб'єкта даного правовідношення.

Обов'язком пенсіонера в пенсійному правовідношенні є своєчасне повідомлення органу Пенсійного фонду України про появу нових утриманців або про смерть, досягнення повноліття тими, на кого він отримував надбавку до пенсії, та інші правозмінюючі факти; обов'язком органу Пенсійного фонду України є призначення (перерахунок), забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування та виплати призначеної пенсіонеру пенсії.

До загального складу правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поряд з іншими зазначеними елементами входить матеріальний зміст (поведінка суб'єктів) і юридичний зміст (суб'єктивні права та обов'язки), тобто зміст правовідносин складають права та обов'язки їхніх суб'єктів.

Суб'єктивне право не пенсію, як і будь-яке суб'єктивне право, також містить у собі три ознаки можливої поведінки: вид і міра можливої поведінки правомочного суб'єкта; можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаного суб'єкта; можливість вдатись у необхідних випадках до сприяння органів влади. Суб'єктивне право на пенсію по загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню – це міра можливої (дозволеної) поведінки, забезпечена державою.

Так, фізична особа як суб'єкт права на пенсію може вчиняти певні дії, спрямовані на отримання пенсії. Вона може звернутися до власного підприємства чи уповноваженого ним органу з проханням надати документи, що підтверджують трудовий стаж, до бухгалтерії за місцем своєї роботи (теперішньої чи минулої) з проханням видати документи про минулі заробітки, до МСЕК із проханням установити йому групу інвалідності та причину її настання.

Права та обов'язки застрахованої особи передбачені ст.16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Застрахована особа має право:

- отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- отримувати від страховальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі;
- вимагати від страховальника сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку;

- отримувати безоплатно у виконавчих органах Пенсійного фонду відомості, внесені до її персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, в тому числі інформацію про пенсійні активи, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку, та про призначення і здійснення пенсійних виплат за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду, та в порядку, визначеному вищевказаним Законом;

- звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- обирати або змінювати в порядку, визначеному законом, страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій;

- обирати порядок здійснення виплати пенсії;

- оскаржувати в установленому законодавством порядку дії страховальника, виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- отримувати пенсійні виплати на умовах і в порядку, передбачених вищевказаним Законом;

- залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків з дотриманням вимог вищевказаного Закону;

- достроково розривати договір про добровільну участь у порядку, визначеному вказаним Законом;

- інші права відповідно до вищевказаного Закону [11].

Поряд із суб'єктивним правом отримати пенсію фізична особа несе деякі зобов'язання. Зміст їх спрямова-

но на те, щоб орган загальнообов'язкового державного пенсійного страхування міг правильно і своєчасно виконувати свій основний обов'язок. Такому органу надані, відповідно, певні правомочності. До них належить право вимагати від пенсіонерів свідчень про зміни складу сім'ї, про зміни віку членів сім'ї, про переосвідчення у МСЕК в установлені строки, про подання документів, які дають право на пільги й соціальну допомогу тощо.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа зобов'язана:

- пред'явити свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страховальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду;

- надавати на вимогу страховальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоналізованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення;

- укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації згідно із вищевказаним Законом);

- виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом, а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до вищевказаного Закону [11].

Компетенція територіальних уповноважених органів Пенсійного фонду, що є змістом пенсійних правовідносин у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, визначена у ст.64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Виконавча дирекція Пенсійного фонду України та її територіальні відділення здійснюють функції щодо:

- призначення (перерахунку), забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування і виплати пенсій;

- надання на вимогу застрахованої особи інформації, що міститься на її персональній обліковій картці в системі персоналізованого обліку;

- письмового інформування застрахованих осіб про набуття права на призначення пенсії, про призначення або відмову в призначенні пенсії, її розмір, про порядок її виплати, а також про можливість та умови переходу на інший вид пенсії, про порядок оскарження рішень виконавчих органів Пенсійного фонду;

- попередження правомочної особи в письмовій формі за місяць до закінчення строку, на який призначена пенсія, про дату та підстави припинення її виплати;

- надання посадовим особам органів державного регулювання та нагляду всіх документів та інформації, необхідних для здійснення ними функцій державного регулювання та нагляду [11].

Підсумовуючи вищевказане, вважаємо за необхідне визначити, що суб'єктивне право на пенсійне забезпечення вклучає такі можливості суб'єкта права на пенсію: 1) вимагати відповідних дій уповноважених органів, які здійснюють пенсійне забезпечення (органу Пенсійного фонду України); 2) самостійно вчиняти дії щодо реалізації цього права; 3) звертатися за захистом до держави у випадку його порушення. А належне виконання обов'язку уповноваженими суб'єктами пенсійних правовідносин вклучає: 1) призначення пенсії відповідно виду та розміру (якісний показник); 2) призначення та виплата пенсії у визначені в законодавстві строки (кількісний показник).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України [Текст] : навч. посібник / Н.Б.Болотіна – К.: Знання, 2005. – 615 с.
2. Сивак С.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.М. Сивак. – К., 1999. – 18 с.
3. Устинов С.О. Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.О. Устинов. – Луганськ, 2011. – 20 с.
4. Гуменюк І.О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І.О. Гуменюк. – Харків, 2001. – 19 с.
5. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России [Текст] : учебник / М. Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
6. Бабаев В.К. Теория государства и права [Текст] : учебник / В.К.Бабаев.- М.: Юристъ, 2001. – 592 с.
7. Матузов Н.И. Теория государства и права [Текст] : учебник / Н.И. Матузов, А.В.Малько. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
8. Братусь С.Н. О понимании советского права [Текст] / С.Н Братусь// Советское государство и право. – 1979. – № 7.- С. 56-58.
9. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р.О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974.- 348с.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права [Текст] : учебник для вузов / О. Ф. Скакун; Харьковский ун-т внутр. дел. – Х. : Консум, 2000.- 704 с.
11. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>